

Dwa narody w jednym zakonie. Stosunki narodowościowe w Polskiej i Litewskiej Prowincji Karmelitów Bosych

Straipsnyje analizuojami Lenkijos ir Lietuvos santykiai remiantis karmelitų ordino pavyzdžiu. Abi tautos susitiko toje pačioje basųjų karmelitų ordino bendruomenėje, kuri buvo įkurta Abiejų Tautų Respublikoje 17 a. pradžioje. Lenkijos ir Lietuvos karmelitų istorijos įvykių analizė leidžia nuodugniau iširti jų ryšius. Daug dėmesio straipsnyje skiriama Šventosios Dvasios karmelitų provincijos pasidalijimui į lenkiškąją ir lietuviškąją. Skilimas atskleidė tautinius skirtumus, parodė vienuolių tarpusavio nepasitikėjimą, užsispyrimą ir net priešišumą. Rašant straipsnį daugiausia remtasi dokumentais.

The author of the article discusses the issue of Polish-Lithuanian national relations, giving as an example the meeting of two nations within one monastic community of Discalced Carmelites order that came to The Polish-Lithuanian Commonwealth at the beginning of 17th century. Events from Polish and Lithuanian Carmelites' history have been analysed and interpreted and due to that fact, closer examination of the quality of their mutual relations became possible. Special attention has been drawn to the incident of the division of St. Spirit Carmelites' Province into the Polish and the Lithuanian part. The split disclosed existing differences between the nations and it revealed, in the most painful way, the truth about mutual distrust, obstinacy or even hostility of the monks. The article is mainly based on documented transmissions.

Wprowadzenie

W historię ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego wpisały się znacząco zakony Kościoła katolickiego, współtworząc tę różnorodną kulturowo i narodowo społeczność. Także w ramach wspólnot zakonnych dokonywało się interesujące spotkanie kultur i narodów. Zakony prowadzące swoją działalność w Rzeczypospolitej Obojga, a tak naprawdę wielu Narodów, nie były narodowo jednolite, zamknięte w obrębie jednej tylko grupy etnicznej. W tej samej wspólnotie spotykali się Polacy, Litwini, katolicy Rusini i Tatarzy, czasem Żydzi z rodzin nawróconych na katolicyzm, czy też spolonizowani Niemcy i Włosi, by wspomnieć tylko o najważniejszych przedstawicielach narodów tworzących dawną wielokulturową Rzeczypospolitą. Spotkania tego rodzaju miały różny charakter: z jednej strony ubogacały spotykających się, z drugiej jednak strony dochodziło również często do bolesnych konfrontacji, których skutki odczuwalne są niejednokrotnie aż po dzień dzisiejszy. Z tego też powodu zagadnienie to wciąż budzi zainteresowanie historyków.

Celem niniejszego studium jest przedstawienie dziejów spotkania dwóch narodów

polskiego i litewskiego w ramach Zakonu Karmelitów Bosych¹. Artykuł dzieli się na dwie zasadnicze części. W pierwszej z nich nakreślona zostanie historia obecności karmelitów bosych na ziemiach dawnego Księstwa Litewskiego, w drugiej natomiast autor wskaże i podejmie próbę interpretacji wydarzeń, dzięki którym możemy, przynajmniej w pewnych stopniu, ukazać klimat wzajemnych polsko-litewskich relacji.

Obrana metoda pracy jest metodą analityczną, polegającą na analizie i interpretacji zachowanych źródeł, celem poznania i oceny polsko-litewskich stosunków w kontekście wspólnego zakonnego życia. Ostateczne wnioski z przeprowadzonej analizy źródeł zostaną przedstawione w zakończeniu studium.

Karmelici bosy w Wielkim Księstwie Litewskim – rys historyczny

Pierwsi duchowi synowie św. Teresy od Jezusa przekroczyli granice Wielkiego Księstwa Litewskiego wczesną jesienią 1604 r. Dnia 23 września czterej zakonnicy: o. Paweł Szymon (od Jezusa i Maryi) Rivarola, genueńczyk, o. Jan Tadeusz (od św. Elizeusza) Roldán, Hiszpan, o. Wincenty (od św. Franciszka) Gambart, także Hiszpan oraz br. Jan (od Wniebowzięcia NMP) Angeli, Włoch zatrzymali się w Wilnie². Stolica Litwy nie była docelowym miejscem ich podróży, a jedynie przystankiem w wyprawie misyjnej do Persji, do której karmelici zamierzali dotrzeć drogą lądową przez Rosję³. Toczącą się na wschodzie wojna domowa (tzw. Wielka Smuta) oraz towarzysząca jej zaraza, uniemożliwiły zakonnikom dalszą podróż. Dopiero rok później misjonarzom karmelitańskim udało się opuścić granice Rzeczypospolitej. Jednak dwumiesięczny pobyt karmelitów na Litwie zaowocował nawiązaniem ważnych relacji z dwoma hierarchami kościelnymi: łacińskim biskupem Wilna Benedyktem Woyną i unickim metropolitą Hipacym Pocijem, a także kanclerzem wielkim litewskim Lwem Sapiehą. Szczególne zainteresowanie wzbudził Zakon Karmelitów Bosych u zwierzchnika Kościoła grecko-katolickiego, który zaproponował karmelitom przeprowadzenie reformy Zakonu Bazylianów. Zakonnicy karmelitańscy zapoznali się jednocześnie z dziełem zawartej w 1596 r. unii Kościoła katolickiego i prawosławnego, wyrażając swoje zdecydowane dla niej poparcie oraz gotowość pracy na rzecz jedności chrześcijan. W ten sposób zrodził się projekt „missio ad Ruthenos – misji do Rusinów”. Jego realizacja zależała od fundacji klasztoru karmelitów bosych w granicach państwa polsko-litewskiego. Zarówno o. Paweł Rivarola, przełożony misji perskiej, jak i arcybiskup Pocij oraz biskup Woyna opowiedzieli się za założeniem karmelitańskiego klasztoru w Wilnie. Poparcia udzielił także kanclerz Sapieha, który zobowiązał się do finansowego wsparcia fundacji wileńskiej, a także – w miarę rozwoju zakonu – innych placówek w granicach Wielkiego Księstwa⁴.

Idea zrodzona w Wilnie wymagała akceptacji władz generalnych Kongregacji Włoskiej pw. św. Eliasza. Metropolita unicki Hipacy Pocij wystosował na kapitułę generalną zakonu, obradującą na początku maja 1605 r., prośbę o przysłanie karmelitów na Litwę. Kapituła wyraziła na to zgodę, jednak nie określiła miejsca fundacji, mówiąc jedynie o przeznaczeniu kilku zakonników do dzieła zaproponowanego przez Pocija⁵. Nie są znane powody, dla których fundacja pierwszego klasztoru karmelitów bosych dokonała się nie w Wilnie, lecz w Krakowie. Być może uznano, iż młody jeszcze zakon, który nie posiadał powołań z ziem polsko-litewsko-ruskich, nie podoła wyzwaniom działalności prounijnej.

Zdecydowano się w pierwszej kolejności ugruntować swoją obecność w Rzeczypospolitej, zdobyć rodzime powołania i dopiero później określić szczegółowe zadania duszpasterskie. Nie należy także zapominać o wyraźnie kontemplacyjnym charakterze zakonu karmelitańskiego, który zewnętrzne prace duszpasterskie podejmował jedynie w sytuacjach wyższej konieczności. Lepsze warunki dla realizacji kontemplacyjnego wymiaru posługiwania synów św. Teresy od Jezusa mogła zapewnić fundacja w Krakowie.

Na założenie klasztoru w Wilnie czekać więc przyszło ponad 20 lat. Karmelici przybyli na stałe do stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego w roku 1626. Była to pierwsza fundacja na ziemiach litewskich i dziewiąta w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (wcześniej założono dwa klasztory w Krakowie, jeden w Lublinie, a także po jednym we Lwowie, Poznaniu, Przemyślu, Nowym Wiśniczu i Kamieńcu Podolskim). Następca Hipacego Pocięja metropolita Welamin Rutski z radością przyjął przybycie zakonników do Wilna, mając nadzieję, iż zrealizują oni pierwotny projekt, włączając się w dzieło zjednywania chrześcijan prawosławnym dla Kościoła katolickiego. Wciąż aktualną sprawą pozostawała reforma bazylianów. Rutski liczył na wydatną pomoc karmelitów. Niestety, zakonnicy nie spełnili oczekiwań hierarchy. Wprawdzie Kongregacja Rozkrzewiania Wiary poleciła zarządowi generalnemu zakonu wyznaczenie do tego zadania odpowiednich kapłanów i rzeczywiście został wybrany do spełnienia tej misji bardzo doświadczony i zasłużony dla prowincji polskiej o. Andrzej (od Jezusa) Brzechwa, to jednak ciężka choroba uniemożliwiła mu realizację reformy⁶. Nikt inny nie przyszedł mu z pomocą. Wydaje się, iż karmelici stracili wówczas ogromną szansę wywarcia realnego wpływu na dzieło jednoczenia się chrześcijan, a także przeszczepienia istotnych ideałów charyzmatu karmelitańskiego na grunt duchowości bazylikańskiej.

Wileńscy karmelici bosci zapisali się w historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów przede wszystkim jako promotorzy kultu Matki Bożej Miłosierdzia z Ostrej Bramy, której cześć rozwinęła się w Wielkim Księstwie Litewskim, a także daleko poza jego granicami. Posługę kustoszy sanktuarium karmelici bosci pełnili od roku 1668, kiedy to rada miasta zleciła im opiekę nad maryjnym wizerunkiem umieszczonym na bramie zw. Ostrą. Po pożarze miasta w 1715 r. zakonnicy wzniesli nową murowaną kaplicę. W roku 1764 miejsce kultu zostało rozbudowane. Dziesięć lat później (1773) zaprowadzono przy sanktuarium ostrobramskim bractwo Opieki Najświętszej Maryi Panny. Kult Matki Bożej szerzyli karmelici bosci także piórem. Znane jest dziełko o. Hilariona (od św. Grzegorza) Rościszewskiego *Relacyja o Cudownym Obrazie Najświętszej Maryi Panny* wydane w Wilnie w 1761 r.⁷ Szczególnej wagi sanktuarium ostrobramskie nabrało w czasach rozbiorów stając się sanktuarium narodowym. Ponadto w dziejach litewskich karmelitów aż do połowy XIX w. Wilno było najważniejszym i najliczniej obsadzonym ośrodkiem zakonnym⁸. Tutaj mieściła się siedziba zarządu litewskiej prowincji, tutaj także funkcjonowały nowicjat i kolegium teologiczne.

Poza fundacją wileńską do końca wieku XVII w granicach Wielkiego Księstwa powstały jeszcze dwa klasztory: w Głębokiem w 1639 r. i Grodnie w 1668. Na początku XVIII stulecia dołączył do nich klasztor w Kownie. W następnych dekadach założono konwenty w Antoleptach (1731), Pińsku (1734), Wilnie za Wilią (1739), Poszumieniu k. Oszmiany (1760) i Gudohajach (1764). Z początkiem lat dwudziestych zaczęła coraz bardziej realne kształty przybierać myśl o powołaniu do życia nowej prowincji dla ziem

litewskich. W roku 1731 na kapitule generalnej zapadła decyzja o utworzeniu wikariatu prowincjalnego jako pierwszego etapu na drodze do w pełni uformowanej prowincji. Utworzony wikariat miał obejmować dwa klasztory w Wilnie, konwent w Głębokiem, Grodnie i Kownie⁹. Pierwszym wikariuszem litewskim wybrano o. Marcjalisa (od Opieki św. Józefa) Mackiewicza¹⁰. Trzy lata później wikariat przekształcono w samoistną prowincję pw. św. Kazimierza. Nowym przełożonym prowincjalnym został wybrany o. Maurycy (od Matki Bożej Gromnicznej) Łukaszewicz¹¹. W roku erygowania prowincji liczyła ona 94 zakonników¹². W szczytowym okresie swojego rozwoju, czyli w latach siedemdziesiątych XVIII w. liczba zakonników wzrosła do ponad 150¹³.

Po trzecim rozbiórce Polski wszystkie klasztory prowincji litewskiej znalazły się w zarborze rosyjskim. W roku 1832 car Mikołaj I podpisał ukaz kasacyjny, na mocy którego, pośród prawie dwustu innych klasztorów, zamknięto także sześć domów karmelitańskich. Ocalały jednak najliczniejsze i najważniejsze placówki w Wilnie przy Ostrej Bramie, w Głębokiem, Grodnie i Kownie. Ponadto do prowincji dołączono dwa klasztory dawnej prowincji polskiej w Berdyczowie i Kamieńcu Podolskim. Paradoksalnie więc prowincja litewska wskutek kasat carskich powiększyła stan posiadania. W latach trzydziestych dał się również zauważyć wzrost liczby kandydatów do zakonu. Pomyślna dla Karmelu litewskiego sytuacja nie trwała jednak zbyt długo. Lata czterdzieste XIX w. przyniosły kres istnienia prowincji pw. św. Kazimierza. W roku 1844 skasowano klasztor w Wilnie, w którym rezydował ostatni prowincjał litewski o. Samuel (od bł. Kingi) Czepan. Rok później zamknięto konwenty w Grodnie i Kownie. Do roku 1862 funkcjonował jeszcze klasztor w Głębokiem¹⁴.

Nasi wrogowie? Trudne spotkania w ziemi Karmelu

W doświadczenie życia zakonnego nieodłącznie wpisuje się spotkanie przedstawicieli różnych narodów i kultur, nawet jeśli w początkach istnienia niektórych zakonów pojawiały się tendencje do izolacjonizmu czy też ekskluzywizmu. Prawda ta w całej pełni odzwierciedla się w dziejach Zakonu Karmelitów Bosych. Powstała w roku 1600, w wyniku podziału Zakonu Karmelitańskiego, Włoska Kongregacja pw. św. Eliasza od początku istnienia była co najmniej dwunarodowa. W jej szeregach znaleźli się zarówno zakonnicy wywodzący się z Italii, jak i Hiszpanii. Jednym z powodów podziału nowonarodzonego zakonu było opinia większości hiszpańskich karmelitów o niemożności przeszczepienia zakonu poza granice Półwyspu Iberyjskiego. Ci, którzy nie godzili się z tym błędnym w swej istocie założeniem, emigrowali do Italii, zasilając otwartą na misje i inne narody kongregację włoską. Pierwsze klasztory karmelitańskie na ziemiach polskich zakładali zakonnicy włoscy i hiszpańscy, w tym wielce zasłużony dla rozwoju polskiego Karmelu Hiszpan o. Maciej (od św. Franciszka) Hurtado, pierwszy prowincjał powołanej w 1617 r. Polskiej Prowincji Karmelitów Bosych pw. Ducha Świętego, a następnie przełożony generalny całego zakonu. Do nowozakładanych polskich domów studiów przybywali młodzi zakonnicy z innych krajów europejskich, by właśnie tutaj odbyć swoją formację intelektualną. Zachowane przekazy źródłowe z początków organizacji życia karmelitańskiego na ziemiach polskich milczą o jakichkolwiek konfliktach narodowościowych, podkreślając przede wszystkim ogromne oddanie cudzoziemców w budowanie struktur prowincji pol-

skiej. Jednak już w latach dwudziestych XVII w., gdy wzrosła znacząco liczba rodzimych powołań i zakonnicy Polacy poczęli aspirować do obejmowania urzędów przełożonych zarezerwowanych dotychczas dla starszych i bardziej doświadczonych obcokrajowców, we wspólnotach pojawiły się pierwsze konflikty. Bardzo wymowna w tym względzie jest uchwała kapituły prowincji polskiej z 1622 r.: „Postanowiono, że należy we wspólnotach surowo zakazać używania słów: *rodak, Włoch, Polak, obcokrajowiec* i tym podobnych, lecz starać się, aby wszyscy tak samo myśleli i mówili i aby nie było żadnych różnic i wyróżniania się, bądź okazji do naruszania miłości.”¹⁵ W tym samym jednak czasie pewna wpływowa grupa zakonników polskich wyrażała przekonanie, iż nie powinno się zakładać nowych klasztorów poza granicami Korony, bowiem może to spowodować w przyszłości narastanie tendencji separatystycznych¹⁶. Był to jeden z powodów, dla których zwlekano ponad dwadzieścia lat z fundacją klasztoru w Wilnie, mimo iż miasto to było poważnie brane pod uwagę przy sprowadzeniu karmelitów do Rzeczypospolitej. Nie dziwi więc fakt, iż zdecydowanym promotorem fundacji wileńskiej był Włoch o. Jan Maria (od św. Józefa) Centurione, ówczesny prowincjał polski, a pierwszym przełożonym założonego w 1626 r. klasztoru został Hiszpan o. Michał (od Zwiastowania NMP) de Vidard.

Lata dwudzieste XVII w. przyniosły pierwsze powołania z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pozytywnie należy ocenić zrodzoną wówczas inicjatywę otwarcia w Wilnie, drugiego po krakowskim, nowicjatu dla kandydatów z Litwy. W roku 1629 doszło do powołania tzw. nowicjatu pomocniczego w klasztorze wileńskim. Nie zachowały się żadne źródła, które pozwoliłyby ustalić liczbę przyjętych do zakonu kandydatów. Po koniec lat trzydziestych nowicjat w Wilnie, z bliżej nieznanym powodów, zaprzestał działalności. Jednak w roku 1654 prowincjał polski o. Michał de Vidard zwrócił się do władz generalnych w Rzymie o ponowne jego otwarcie. Z pewnymi przerwami nowicjat wileński pełnił swoją funkcję do roku 1727, w którym został przeniesiony do klasztoru w Głębokiem¹⁷. Należy jednak zauważyć, iż potwierdzone źródłowo daty związane z funkcjonowaniem nowicjatu w Wilnie w pierwszej połowie XVII w. wiążą się z działalnością Hiszpana o. Michała, czy to jako prowincjała, czy też przeora wileńskiego. Czyżby w połowie XVII w. wśród polskich zakonników nadal panowało przekonanie o niemożności przeszczerpienia ideałów karmelikańskich na grunt litewski? Czy chciano tym samym zachować jedynie polski charakter zakonu w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów?

Pomimo istniejących w prowincji polskiej tendencji do ekskluzywizmu zakon otworzył się na kandydatów niebędących rdzennymi Polakami. Pod koniec siedemnastego i z początkiem osiemnastego stulecia dał się zaobserwować stały wzrost powołań z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dla wspomnianego okresu (poczynając od 1679 r.) zachowała się księga profesji, czyli potwierdzenia złożenia ślubów zakonnych – *Liber professorum Provinciae Poloniae S. Spiritus*. Z analizy pochodzenia terytorialnego składających profesję w Karmelu polskim wynika, iż w latach 1679–1700 na 171 profesów 32 urodziło się w diecezji wileńskiej i żmudzkiej, co stanowiło 18,8 %. W latach 1701–1725 profesji z obu wymienionych diecezji stanowili już 24 % (39 na 162)¹⁸.

Nie ma także podstaw, by sądzić, iż w prowincji polskiej stosowano kryterium narodowościowe przy obsadzaniu poszczególnych klasztorów, a także przy wyborze przełożonych. Dobrym przykładem są tutaj dwaj pierwsi wyżsi przełożeni prowincji litewskiej, obaj wywodzący się z Wielkiego Księstwa, którzy wcześniej pełnili ważne urzędy

w prowincji polskiej. Pierwszy z nich o. Marcjalis (od św. Józefa) Mackiewicz był m.in. przeorem we Lwowie, a drugi – o. Maurycy (od Matki Bożej Gromnicznej) Łukaszewicz sprawował urząd przeora w Krakowie, był członkiem zarządu prowincjalnego, a od roku 1730 prowincjałem polskiej prowincji¹⁹.

Niestety, pomimo opisanych pozytywnych przykładów zgodnego życia w ramach jednej prowincji, w pierwszym ćwierćwieczu osiemnastego stulecia poczęło narastać napięcie pomiędzy zakonnikami polskimi i litewskimi. Podział prowincji pw. Ducha Świętego i uformowanie się litewskiej prowincji pw. św. Kazimierza w latach trzydziestych obnażyły w sposób bolesny jakość relacji polsko-litewskich. Oczywiście należy wystrzegać się zbyt pochopnych uogólnień i nie upatrywać w różnicach narodowościowych jedyne go i decydującego czynnika podziału prowincji. Oficjalnym powodem były problemy natury administracyjnej. Z wielką trudnością bowiem przychodziło jednemu przełożonemu prowincjalnemu zarządzanie prowincją rozciągniętą pomiędzy Krakowem, Wilnem, Głębokiem, Poznaniem i Berdyczowem. Tym bardziej, iż był on zobowiązany do dwukrotnej wizytacji każdego klasztoru w ciągu trzech lat swojego przełożenia. Na ten problem zwracały uwagę władze generalne zakonu, które sugerowały podział tak rozległej prowincji polskiej. Z drugiej jednak strony zarówno pośród zakonników polskich jak i litewskich dało się odczuć dążenie (niepodzielane przez wszystkich) do poprowadzenia granicy jurysdykcyjnej pomiędzy klasztorami polskimi a litewskimi.

Formalnie sprawa erygowania nowej prowincji po raz pierwszy pojawiła się na kapitule prowincjalnej w Przemyślu w r. 1724. Przyjęto wówczas propozycję podziału prowincji polskiej na zasadzie wyłączenia z niej konwentów położonych w Wielkim Księstwie. Interesująca była postawa samych Litwinów, biorących udział w kapitule. Promotorem i gorącym zwolennikiem podziału ze strony litewskiej był o. Paulin (od Trójcy Św.) Rogowski. Nie wszyscy jednak z czterech obecnych na kapitule ojców litewskich udzielili mu wsparcia. Deklarację kapituły w tej sprawie poparło ostatecznie dwóch zakonników z Litwy²⁰. Wydaje się, iż kwestią sporną nie było samo utworzenie samodzielnej jednostki administracyjnej, ale jej zasięg terytorialny. Zakonnicy polscy zastrzegli bowiem, co nie powinno dziwić, iż odłączenie może dotyczyć jedynie klasztorów z terenu Litwy i zobowiązali stronę litewską do postarania się o nowe fundacje²¹. Inny projekt zrodził się w kręgu litewskim. W zamyśle ojców z Księstwa nowa prowincja powinna obejmować także dwa klasztory z ziem polskich, mianowicie domy w Warszawie i Poznaniu. Zamyśl ten tłumaczono ubóstwem klasztorów litewskich. Kwestię podziału podjęła następnie kapituła generalna zakonu, w której kompetencji leżały zmiany administracyjne. Kapituła z roku 1731, o czym wspomniano już w pierwszej części artykułu, zgodziła się na utworzenie wikariatu litewskiego. W marcu następnego roku zarząd generalny zakonu potwierdził zasięg terytorialny wikariatu (konwenty w granicach Wielkiego Księstwa) i jednoznacznie zakazał fundacji ojcom litewskim na ziemiach polskich, a Polakom na ziemiach Litwy²². Taki obrót sprawy jakkolwiek satysfakcjonował stronę polską, to jednak był trudny do przyjęcia dla Litwinów, którzy złożyli protest u generała zakonu. Jego owocem była wizytacja generalna dokonana w 1732 r. przez o. Wacława od św. Józefa z prowincji austriackiej, który w protokole powizytacyjnym zwrócił uwagę na rzeczywście trudną sytuację materialną konwentów litewskich²³. Opinia wizytatora miała wpływ na podjęcie ostatecznej decyzji odnośnie do powołania prowincji litewskiej, co dokonało się

na kapitule generalnej w roku 1734. Postanowienia zawarte w akcie erekcyjnym prowincji pw. św. Kazimierza z 18 maja wychodziły na przeciw żądaniom strony litewskiej: klasztory w Warszawie i Poznaniu zostały przekazane zakonnikom litewskim²⁴. Pomyślne dla Litwinów zakończenie sprawy ułatwił fakt nieobecności na kapitule generalnej polskiego prowincjała o. Onufrego (od Wniebowzięcia NMP) Ośmielskiego.

Polacy nie mogli pogodzić się z utratą dwóch ważnych i dobrze uposażonych konwentów. Poczuli się skrzywdzeni i oszukani przez Litwinów. W prowincji polskiej doszło do ostrych sprzeciwów. W Warszawie zakonnicy polscy nie wpuścili do pomieszczeń klasztornych karmelitów litewskich, którzy przybyli tutaj celem odbycia posiedzenia nowego zarządu prowincjalnego. Obrady musiały toczyć się na korytarzu²⁵. Także w Poznaniu Polacy stawili opór, a ponadto – zdaniem kronikarza litewskiego – podjęli próbę wywiezienia z klasztoru kosztowności. Warto w tym miejscu przytoczyć dłuższy tekst źródłowy, by przekonać się o nastrojach panujących po obu stronach konfliktu:

Dnia 24 maja triumfalnie wyruszyli z Rzymu wielebni ojcowie litewscy i 14 lipca szczęśliwie przybyli do Poznania. Po kilku dniach gościny, 21 bieżącego [miesiąca], postarali się, by przeczytano w refektarzu wobec wspólnoty [zakonników] Polaków akta kapituły generalnej i breve apostolskie. Po ich przeczytaniu W. O. Aureliusz Augustyn od Wszystkich Świętych zajął miejsce wikariusza klasztoru, nie zważając na sprzeciw Polaków [...]. Dnia 24 tegoż miesiąca [lipca] przybył do Poznania ojciec Korneliusz, wysłany z czterema końmi i wielkim wozem przez W. O. Onufrego od Wniebowzięcia NMP, prowincjała polskiego, w celu zrabowania z klasztoru poznańskiego kielichów, ksiąg itd., lecz przy mężnym przeciwstawieniu się W. O. Aureliusza nie zdołał niczego przejąć i ze wstydem powrócił do Krakowa. Wkrótce przybyli i inni wielebni ojcowie polscy zamierzając przeszkodzić w przejęciu klasztoru poznańskiego przez Litwinów, ale na próżno dokładali starań i wysiłków [...]. Przez dwanaście tygodni pozostawał zatem W. O. Aureliusz w Poznaniu, sam jeden z prowincji litewskiej, by rządzić ojcami prowincji polskiej. Jak wiele wycierpiał w tym czasie, sam Bóg wie. Nie wystarczyłoby słów, aby wyrazić, gdyby ktoś roztropnie chciał poznać, czym jest zarządzanie ojcami innej prowincji, po przejęciu od nich siłą klasztoru.²⁶

Ostatecznie jednak zakonnicy polscy musieli ustąpić. Jednocześnie też zarząd generalny wydał instrukcję, zgodnie z którą karmelici urodzeni w Wielkim Księstwie Litewskim oraz w województwie poznańskim (ze względu na klasztor Poznaniu) i mazowieckim (ze względu na klasztor w Warszawie) a także ci, którzy złożyli śluby w klasztorach litewskich, mieli przejść do nowopowstałej prowincji. Podobnie Polacy powinni byli opuścić klasztory na Litwie oraz w Poznaniu i Warszawie. Pozostawiono jednak możliwość zmiany przynależności pomiędzy prowincjami po uzyskaniu zgody generała zakonu²⁷. Instrukcja zatem nie wprowadzała podziału ściśle narodowościowego, ale zgodny z zasięgiem terytorialnym obydwu prowincji. W kolejnych latach istnienia prowincji św. Kazimierza wstępowali do niej także Polacy, przede wszystkim z Wielkopolski. Z zachowanych danych dla lat 1730–1777 wynika, iż kandydaci z archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji poznańskiej stanowili ok. 14 % powołań (29 na 209)²⁸. W tym samym czasie w prowincji polskiej nie odnotowano powołań z terenów Wielkiego Księstwa.

Po roku 1734 zakonnicy prowincji polskiej nie ustawiali w wysiłkach mających na celu odzyskanie, jeżeli nie dwóch, to przynajmniej jednego klasztoru znajdującego się w Warszawie. Ich zabiegi zostały uwieńczone sukcesem w roku 1737. Obradująca wówczas kapituła generalna wyraziła zgodę na zwrócenie prowincji polskiej konwentu warszawskiego, jednak za cenę oddania Litwinom placówki w Lublinie. Obecni na kapitule ojcowie polscy przyjęli warunki zamiany. I tym razem nie obyło się bez lokalnych problemów i sprzeciwu lubelskich zakonników. Na o. Onufrego Ośmielskiego, przynależącego wówczas do konwentu w Lublinie, padło podejrzenie o sfałszowanie listów wyższych władz zakonnych, by nie dopuścić do zmiany jurysdykcji nad klaszturem²⁹. W całej prowincji polskiej fakt oddania konwentu lubelskiego wzbudził długoletnią falę dyskusji i sporów. Oskarżano nawet samego prowincjała polskiego i jego socjuszów obecnych na kapitule generalnej o sprzyjanie prowincji litewskiej i celowe wydanie jej klasztoru w Lublinie. W kwestii tej w lipcu 1741 r. głos zabrał zarząd generalny, oczyszczając wspomnianych zakonników z zarzutów i zapewniając, iż uczynili oni wszystko, by temu zapobiec³⁰.

Przynależność klasztorów w Lublinie i Poznaniu do prowincji litewskiej kładła się głębokim cieniem na wzajemne relacje. Polacy nie uznali sporu za zakończony. Energiczne kroki w celu przywrócenia prowincji polskiej konwentu lubelskiego i poznańskiego podjął wybrany w 1760 r. na prowincjała o. Benignus (od św. Teresy) Biesiadecki. Na obradującej w kwietniu 1761 r. kapitule generalnej doprowadził on do przekazania prowincji polskiej wspomnianych klasztorów. Zadanie przekonania ojców kapitulnych do racji strony polskiej było o tyle łatwiejsze, gdyż na kapitułę rzymską nie dotarł żaden przedstawiciel prowincji litewskiej. Z drugiej też strony uznano, iż prowincja pw. św. Kazimierza wzbogaciła się w międzyczasie o nowe fundacje i jej byt materialny nie jest zależny od posiadania klasztorów poza granicami Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Pomyślny tym razem obrót spraw na kapitule generalnej dla strony polskiej wywołał zrozumiały sprzeciw zakonników prowincji pw. św. Kazimierza, którzy odwołali się do nuncjusza apostolskiego w Warszawie arcybiskupa Eugeniusza Viscontiego. Jako pierwsza wpłynęła do nuncjusza skarga przeora lubelskiego o. Jerzego (od Ofiarowania NMP) Boboryka, który w imieniu całej wspólnoty wnosił o powstrzymanie jakichkolwiek działań ojców polskich, mających na celu przejęcie klasztoru lubelskiego, dopóki nie nadejdą nowe dyspozycje z Rzymu, zmieniające ustalenia zawarte w brewe Klemensa XII odnośnie do przekazania prowincji litewskiej dwóch klasztorów. Przełożony lubelski żalił się na dokonywaną wobec jego wspólnoty niesprawiedliwość³¹. W podobnym tonie utrzymane były kolejne listy protestacyjne prowincjała litewskiego o. Władysława (od św. Dionizego) Jewasewicza z 11 czerwca oraz członka zarządu prowincji o. Hilariona od św. Grzegorza z 28 czerwca³². W obydwu przypadkach domagano się specjalnego brewe papieskiego. Kongregacja ds. Biskupów i Zakonników dwukrotnie we wrześniu i grudniu 1761 r. konsultowała sprawę przekazania klasztorów prowincji polskiej z nuncjuszem. Także zarząd generalny zakonu w lutym 1762 r. podjął decyzję o przesłaniu do wspomnianej kongregacji wszelkiej korespondencji otrzymanej od zakonników z prowincji litewskiej³³.

Nuncjusz warszawski 19 stycznia 1762 r. postanowił całość spraw zlecić wyznaczonemu przez siebie komisarzowi, którym został Stanisław Rajmund Jezierski OP, biskup Bakowa i oficjał lubelski³⁴. Naznaczony przez nuncjusza obowiązek bp Jezierski wypełnił

2 kwietnia 1762 r. Przeprowadzone przez niego dochodzenie nie wypadło pomyślnie dla prowincji litewskiej. Wręcz przeciwnie: zakonnicy lubelscy zostali oskarżeni o częściowe wywiezienie lub rozprzedanie wyposażenia kościoła, klasztoru i folwarku. W międzyczasie doszło prawdopodobnie do sfalszowania inwentarzy celem ukrycia wewnątrzzakonnego rabunku³⁵. Litewskiej wspólnoty bronił wobec nuncjusza wikariusz klasztoru o. Krzysztof (od św. Jerzego) Boboryk w liście wysłanym razem z ustaleniami komisarza³⁶. Sprawie litewskiej nie pomógł również rozpaczliwy w swym tonie list prowincjała, w którym podkreślał ubóstwo jego prowincji, oskarżał Polaków o zachłanność i nieuczciwość, jak również domagał się przekazania Litwinom klasztorów w Wiśniowcu i Berdyczowie, odwołując się do faktu ich fundacji przez litewskich możnowładców. Jeszcze raz o. Jewasewicz błagał nuncjusza o wstawienie się w Rzymie za prowincją św. Kazimierza³⁷. Ostatecznie jednak postanowienia kapituły generalnej odnoszące się do restytucji konwentu lubelskiego i poznańskiego prowincji polskiej zostały pozytywnie zaopiniowane przez Kongregację ds. Biskupów i Zakonników. Dnia 15 maja papież Klemens XIII wydał stosowne brewe, w którym zatwierdził dekrety kapituły Zakonu Karmelitów Bosych³⁸.

Zakonnicy polscy fakt powrotu do prowincji Duchy Św. klasztorów w Poznaniu i Lublinie zinterpretowali jako odzyskanie własności odebranej im bezprawnie i podstępem. Jeden z ojców konwentu lubelskiego w księdze akt kapituły zapisał słowa: „My karmelici bosci prowincji polskiej *ani nie przywłaszczyliśmy sobie kraju cudzego, ani nie wzięliśmy własności obcej, ale dziedzictwo naszych ojców, nad którymi nasi wrogowie niesprawiedliwie przez pewien czas panowali* [1 Mch 15, 33]”³⁹. Cytat zaczerpnięty z Pierwszej Księgi Machabejskiej jest bardzo wymowny. Smutkiem napawa fakt, iż autorem wpisu jest polski zakonnik, dla którego karmelici litewscy jawili się jako wrogowie. Jeszcze w tym samym 1762 r., na skutek przejścia grupy co najmniej kilkunastu zakonników urodzonych w Wielkopolsce z prowincji litewskiej do polskiej prowincjała litewski o. Władysław od św. Dionizego, oskarżał przed nuncjuszem stronę polską o przyciąganie karmelitów litewskich, aby w ten sposób doprowadzić do likwidacji prowincji św. Kazimierza⁴⁰. Czy aż tak głęboki podział zrodził się pomiędzy zakonnikami polskimi i litewskimi? W kolejnych dekadach granice rozbiorów oddzieliły klasztory obydwu prowincji. Trudno na podstawie dostępnych źródeł ocenić jakość wzajemnych polsko-litewskich relacji w okresie do kasaty prowincji św. Kazimierza w połowie XIX w.

Zakończenie

Spotkanie dwóch narodów – polskiego i litewskiego – w ramach jednego Zakonu Karmelitów Bosych nie było wolne od problemów, wzajemnej nieufności i konfliktów. Nie zawsze na pierwsze miejsce wysuwał się ewangeliczny nakaz miłości i przebaczenia, mimo iż opisywane wydarzenia rozgrywały się w środowisku zakonnym, pośród osób szczególnie wezwanych do życia w duchu pokoju i pojednania. Szczególnie boleśnie w dziejach polskich i litewskim karmelitów zapisało się wydarzenie podziału prowincji w pierwszej połowie XVIII w., kiedy to wewnątrzzakonny spór osiągnął swoje apogeum, pozostawiając w przekazach źródłowych niepochlebne świadectwo mówiące o wzajemnej wrogości i nieustępliwości. Należy jednak pamiętać, iż sprawy konfliktowe zawsze wyciskają trwalszy ślad w źródłach i są znacznie lepiej udokumentowane. Przykłady zgodnego współżycia,

których z pewnością nie brakowało, nie zawsze odnalazły stosowne odzwierciedlenie na kartach kronik, czy też w innego rodzaju zapiskach i dokumentach.

Relacji polsko-litewskich nie można oceniać jedynie na podstawie zaistniałych nieporozumień. O rzeczach przeszłych należy jednak pamiętać, aby na fundamencie prawdy budować jakościowo nowe stosunki pomiędzy obydwooma narodami, zarówno w ramach wspólnoty Kościoła, jak też wspólnoty sąsiadujących ze sobą państw.

PRZYPISY

- 1 Zakon Karmelitów Bosych (pełna nazwa: Ordo Fratrum Discalceatorum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo) powstał w drugiej połowie XVI w. wskutek odłączenia się od Zakonu Karmelitów (początki tego zakonu sięgają przełomu XII i XIII w.) grupy zreformowanych przez św. Teresę od Jezusa (1515–1582) i św. Jana od Krzyża (1542–1591) klasztorów hiszpańskich. Prawne uznanie nowego zakonu nastąpiło w r. 1593. W r. 1600 Zakon Karmelitów Bosych rozpadł się na dwie niezależne od siebie Kongregacje – Hiszpańską pw. św. Józefa i Włoską pw. św. Eliasza.
- 2 *Gil Cz.* Karmelici bosy w Polsce 1605–1655 // *Nasza Przeszłość*. 1977. Nr. 48. S. 18.
- 3 Pomysłodawcą wysłania karmelitów bosych do Persji był papież Klemens VIII, do którego w r. 1601 zwrócił się z prośbą o przysłanie katolickich misjonarzy władca tego kraju Abbas I Wielki. Szach perski wykonując ten gest, miał nadzieję na zjednanie papieżstwa i państw europejskich dla idei zorganizowania nowej ligi antytureckiej. Polityczne plany Abbasa nie zostały zrealizowane. Kościół rzymsko-katolicki zyskał jednak możliwość pracy misyjnej w państwie perskim.
- 4 *Kowalówka L.* Z naszej przeszłości misyjnej. Rzym. 1975. S. 52–71.
- 5 *Acta Capituli Generalis OCD Congregationis S. Eliae*. Ed. *Fortes A.* Romae. 1990. Vol. I. S. 8.
- 6 *Gil.* Karmelici bosy. S. 205.
- 7 *Obst J.* Historia cudownego Obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej. Wilno. 1927. S. 8–20; *Gil Cz.* Historia Karmelu Terezańskiego. Kraków. 2002. S. 220–221; *Wanat B. J.* Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605–1975. Kraków. 1979. S. 286–289.
- 8 Np. w r. 1774 (czas największego rozkwitu prowincji litewskiej) przebywało w nim 34 zakonników, w tym 19 kapłanów. Na drugim miejscu plasowało się Głębokie z 33 zakonnikami (14 kapłanów), a na trzecim Grodno z 25 (11 kapłanów). *Wanat.* Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. S. 67.
- 9 *Acta Capituli Generalis OCD Congregationis S. Eliae*. Ed. *Fortes A.* Romae. 1992. Vol. III. S. 383.
- 10 *Wanat.* Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. S. 59.
- 11 *Acta Capituli Generalis OCD*. Vol. III. S. 416–417.
- 12 *Ibidem*. S. 420.
- 13 *Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Varsavia (= ASV ANVars.)*. Vol. 114. Carmelitani Scalzi. F. 297v–298r: *Catalogus Conventuum, Missionum et Residentiarum Carmelitarum Discalceatorum Provinciae Lituanae [1774]*.
- 14 *Gil.* Historia Karmelu Terezańskiego. S. 258–260. Przyłączone w latach 30. XIX w. klasztory w Bercyżowie i Kamieńcu Podolskim zostały skasowane w r. 1866. Utożsamiały się one jednak bardziej z dawną prowincją polską niż litewską, z tego też powodu za ostatni rzeczywiście litewski klasztor należy uznać konwent w Głębokiem.
- 15 „Decreverunt omnino praescribendas esse de medio istas voces *nativus, Italus, Polonus, non nativus, et cetera, sed quod omnes unanimiter sapiant et dicant, neque sit distinctio aut singularitas aliqua aut occasio violandi caritatem*”. *Acta Definitorii Generalis OCD Congregationis S. Eliae 1605–1658*. Ed. *Fortes A.* Romae. 1985. S. 92.
- 16 *Gil Cz.* Erekcja litewskiej prowincji karmelitów bosych pod wezwaniem św. Kazimierza // *Roczniki Humanistyczne*. 1975. Nr. 22/4. S. 109.
- 17 *Ibidem*. S. 110–111.
- 18 *Gil Cz.* Profesi prowincji polskiej karmelitów bosych w latach 1679–1789 // *Roczniki Humanistyczne*. 1979. Nr. 27/2. S. 70.

- 19 Furmanik K. Księga zmarłych karmelitów bosych w Polsce, na Litwie i Rusi 1607–1998. Kraków. 2002. T. II. S. 40–43; 57–58.
- 20 Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (= BN PAU/PAN). Sygn. 2338. Acta conventus Lublinensis Carmelitarum Discalceatorum ab anno 1728 [–1863]. F. 34r.
- 21 Ibidem. F. 83r.
- 22 Zakaz brzmiał jednoznacznie: „[...] sicut Poloni non possunt fundare in Lituania sic nec Lituani in Polonia”. Acta Definitorii Generalis OCD Congregationis S. Eliae 1710–1766 (= ADG OCD 1710–1766). Ed. Fortes A. Romae. 1988. S. 303.
- 23 BN PAU/PAN. Sygn. 2338. Acta conventus. F. 34v; ADG OCD 1710–1766. S. 327.
- 24 Dekret kapituły został potwierdzony osobnym brewe apostolskim *Ex adiuncto Nobis* Klemensa XII, który wzywał polskich zakonników do podporządkowania się podjętym decyzjom i nakazywał milczenie. Brewe papieskie z 07.06.1734 w odpisie *in extenso* w: BN PAU/PAN. Sygn. 2338. Acta conventus. F. 84v.
- 25 Wanat. Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. S. 61.
- 26 Kronika poznańskich Karmelitów Bosych. Ed. Neumann P. Poznań. 2001. S. 227–229.
- 27 Gil. Erekcja litewskiej prowincji. S. 116.
- 28 Archivio Generale dei Carmelitani Scalzi (Roma). Sygn. 152. Catalogus secundus Carmelitarum Discalceatorum omnium provinciarum Congregationis Italiae ab anno 1730 usque ad annum 1843. F. 36v–37r; 281r–284v; 293r–294r.
- 29 ADG OCD 1710–1766. S. 401. Szerzej na temat sytuacji w klasztorze lubelskim zob. Smagacz A. Karmelici bosy w Lublinie w latach 1610–1864 [typescript]. Lublin. 2008. S. 98–104.
- 30 ADG OCD 1710–1766. S. 447.
- 31 ASV ANVars. Vol. 114. Carmelitani Scalzi. F. 307r–v: Przeor lubelski do nuncjusza abpa Viscontiego, [Lublin 1761].
- 32 Ibidem. F. 308r–v: Prowincjał prowincji litewskiej do nuncjusza abpa Viscontiego, Głębokie, 11.06.1761; F. 309r–v: O. Hilarion od św. Grzegorza do nuncjusza abpa Viscontiego, Wilno, 28.06.1761.
- 33 ADG OCD 1710–1766. S. 672.
- 34 Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie (= AAL). Sygn. Rep. 60 IV a 28. O kościołach klasztornych i zakonnikach dawnych 1797–1864. F. 85r–86v: Nuncjusz abp Visconti do bpa Jezierskiego, Warszawa, 19.01.1762; ASV ANVars. Vol. 114. F. 325r–v: Bp Jezierski do nuncjusza abpa Viscontiego, Lwów, 03.02.1762.
- 35 AAL. Sygn. Rep. 60 IV a 28. F. 676r–v: [Prawdopodobny brudnopis bpa Jezierskiego z przeprowadzonego dochodzenia].
- 36 ASV ANVars. Vol. 114. F. 332r–333r: O. Krzysztof od św. Jerzego do nuncjusza abpa Viscontiego, Lublin, 04.04.1762.
- 37 Ibidem. F. 330r–335r: Prowincjał prowincji litewskiej do nuncjusza abpa Viscontiego, Wilno, 19.02.1762.
- 38 Odpis *in extenso* zarówno postanowień kongregacji, jak i brewe Klemensa XIII w: BN PAU/PAN. Sygn. 2338. Acta conventus. F. 87r–90r.
- 39 Ibidem. F. 82v.
- 40 ASV ANVars. Vol. 114. F. 341r: Prowincjał prowincji litewskiej do nuncjusza abpa Viscontiego, Wilno, 27.06.1762.

LITERATURA I ŹRÓDŁA

1. Acta Capituli Generalis OCD Congregationis S. Eliae. Ed. Fortes A. Romae. 1990. Vol. I.
2. Acta Capituli Generalis OCD Congregationis S. Eliae. Ed. Fortes A. Romae. 1992. Vol. III.
3. Acta Definitorii Generalis OCD Congregationis S. Eliae 1605–1658. Ed. Fortes A. Romae. 1985.
4. Archivio Generale dei Carmelitani Scalzi (Roma). Sygn. 152. Catalogus secundus Carmelitarum Discalceatorum omnium provinciarum Congregationis Italiae ab anno 1730 usque ad annum 1843.
5. Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Varsavia. Vol. 114. Carmelitani Scalzi.

6. Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie. Sygn. Rep. 60 IV a 28. O kościołach klasztornych i zakonnikach dawnych 1797–1864.
7. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sygn. 2338. Acta conventus Lublinensis Carmelitarum Discalceatorum ab anno 1728 [–1863].
8. *Furmanik K.* Księga zmarłych karmelitów bosych w Polsce, na Litwie i Rusi 1607–1998. Kraków. 2002. T. II.
9. *Gil Cz.* Erekcja litewskiej prowincji karmelitów bosych pod wezwaniem św. Kazimierza // *Roczniki Humanistyczne*. 1975. Nr. 22/4. S. 109–116.
10. *Gil Cz.* Historia Karmelu Terezańskiego. Kraków. 2002.
11. *Gil Cz.* Karmelici bosy w Polsce 1605–1655 // *Nasza Przeszłość*. 1977. Nr. 48. S. 5–238.
12. *Gil Cz.* Profesi prowincji polskiej karmelitów bosych w latach 1679–1789 // *Roczniki Humanistyczne*. 1979. Nr. 27/2. S. 57–93.
13. *Kowalówka L.* Z naszej przeszłości misyjnej. Rzym. 1975.
14. Kronika poznańskich Karmelitów Bosych. Ed. *Neumann P.* Poznań. 2001.
15. *Obst J.* Historia cudownego Obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej. Wilno. 1927.
16. *Smagacz A.* Karmelici bosy w Lublinie w latach 1610–1864 [typescript]. Lublin. 2008.
17. *Wanat B. J.* Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605–1975. Kraków. 1979.

Gauta: 2009 04 01

Parengta spaudai: 2010 03 04

Arkadiusz SMAGACZ

TWO NATIONS IN ONE MONASTERY. NATIONAL ISSUES IN THE POLISH AND LITHUANIAN PROVINCE OF DISCALCED CARMELITES

S u m m a r y

The experience of monastic life is, by its nature, the experience of multinationality and multiculturalism. That truth could be easily noticed in the history of monasteries starting the apostolic activity in the Polish–Lithuanian Commonwealth. Meeting of the two nations that were constituting multicultural community of Polish–Lithuanian country also took place within the structures of the monastic community of Discalced Carmelites order that came to Poland in 1605. In 1626 the first monastery in Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania, was founded. The author of the article tries to analyse Polish–Lithuanian mutual relations on the ground of Carmelite Order.

At first, however, in order to help the readers understand the historical context, the author describes the history of Carmelites' presence and their activities starting from the first half of 17th century. Apart from the Vilnius foundation, by the end of the 17th century two monasteries were established within the borders of the Grand Duchy: in Głębokie (in 1639) and in Grodno (in 1668). At the beginning of the 18th century, another monastery in Kowno was built. During the following decades, the convents in Antolepty (1731), Pińsk (1734), in Vilnius over Wilia (1739), in Poszumień near Oszmiany (1760) and in Gudohaje were founded. The development of Lithuanian Carmelite Order was slowed down by the partitions of Poland as well as by the abolishment of monasteries executed by Tsarist authorities in the 19th century. Finally, between 1844 and 1845 the most important monasteries in Vilnius, Grodno and Kowno were closed. The monastery in Głębokie survived the longest period of time, that is, until 1860. The most characteristic feature of Lithuanian Discalced Carmelites' activities was the popularization of the cult of the Blessed Virgin Mary, Mother of Mercy in the sanctuary of the Gate of Dawn, where monks were the temple curators for almost two centuries.

Unfortunately, already at the beginning of the creation of monastery structures on the Polish land some of the Polish monks seemed to have tendencies towards isolation and exclusion. Some of them even believed that it was impossible to implement the ideals of Carmelite life on the grounds of Lithuanian Church. Due to the overt intervention of Spanish and Italian monks, involved in the development of Polish Carmelite order, the

anti-Lithuanian resistance was broken. After 1626 many Carmelite monasteries emerged within the borders of the Grand Duchy of Lithuania. Together with the development of new monasteries, the number of vocations for the ministry from Lithuanian and Russian areas increased. The Carmelite sources keep silent on the topic of any discrimination due to the fact of the foundation of Discalced Carmelites' Polish Province dedicated to the Holy Spirit in 1617. However, with the growing number of monks coming from the Grand Duchy, the tension in mutual relations with Poles started to grow. In the 18th century, at the time of creating separate structures of Lithuanian Discalced Carmelites' Province, an explicit confrontation between Polish and Lithuanian monks took place. This incident, which the author of this article pays special attention to, disclosed, in a very painful way, the quality of Polish-Lithuanian relations.

The issue of a new province establishment appeared, for the first time, during the province chapter in Przemysł in 1724. The suggestion to divide Polish province by excluding convents situated on territories of the Grand Duchy was accepted. It was conceived by Lithuanian fathers that a new province, due to its poverty, should include two monasteries on Polish territory, as well. In the beginning, two houses in Warsaw and Poznań were taken into consideration. The general chapter of the order debating in Rome in 1731 appointed the Lithuanian vicariate. Three years later it appointed the independent Lithuanian Province of Discalced Carmelites dedicated to St. Kazimierz. Monasteries in Warsaw and in Poznań were handed over to Lithuanian monks. However, Poles did not yield and over two following decades they were fighting to regain the two monasteries. In the meantime, the forced exchange of convent in Warsaw for convent in Lublin took place (1737). Finally, in 1761 Polish monks returned to their previous dwelling places.

The author of the article paid special attention to the atmosphere present between the two nations in the period of disputes over the jurisdictional dependency of the monasteries mentioned. Unfortunately, the division into two provinces proceeded in the atmosphere of mutual distrust, obstinacy or even open hostility. Some acts of local resistance occurred while handing over particular monasteries. It was accompanied by accusations of greediness and violence, as well as, forging the documents and the attempts to export the monastery wealth by the party which was made to cede. Documented transmissions used in the article show, in an explicit way, the situation of that period. Particularly bitter ones are, in the context of discussed problems, words written by one of Lublin Fathers in the book of chapter documents which were noted at the moment of Lublin convent's return to its original province: "We, the Discalced Carmelites of the Polish province *neither appropriated the other people's country nor took the foreign property but our fathers' legacy only, which our enemies unjustly reigned over for some time* (1 Maccabees 15:33)". Painful is the fact that Lithuanian Carmelites seemed to be enemies to a Polish monk. The following question arose from the analysis of those events: Was the division between Polish and Lithuanian monks so deep?

At the end of the study the author, aware of the fact that he discusses an important and delicate subject, formulates the conviction that knowing the truth, no matter how painful it can be, will nowadays help build new relations between the two nations.

Arkadiusz SMAGACZ

DVI TAUTOS VIENAME VIENUOLYNE. TAUTINIAI NESUTARIMAI LENKŲ IR LIETUVIŲ BASŲJŲ KARMELITŲ PROVINCIJOJE

S a n t r a u k a

Vienuolinis gyvenimas daugiatautis ir daugiakultūris. Tai atskleidžia vienuolynų istorija nuo jų apaštalinės veiklos pradžios Abiejų Tautų Respublikoje. Dvi tautos, sudariusios daugiakultūrę visuomenę Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, susitiko ir basųjų karmelitų vienuolijoje, įkurtoje Lenkijoje 1605 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Vilniuje pirmasis basųjų karmelitų vienuolynas buvo įsteigtas 1626 m. Straipsnyje analizuojami Lenkijos ir Lietuvos santykiai remiantis karmelitų ordino pavyzdžiu.

Siekdamas skaitytojus supažindinti su istoriniu kontekstu, straipsnio autorius pirmiausia apžvelgia karmelitų istoriją ir jų veiklą nuo 17 a. pirmosios pusės. Be Vilniaus vienuolyno, iki 17 a. pabaigos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje buvo įkurti dar du vienuolynai: Gluboko (Głębokie) (1639 m.) ir Gardino (1668 m.). Dar vienas vienuolynas pastatytas Kaune 18 a. pradžioje. Per kitus du dešimtmečius buvo įkurti vienuolynai Antalieptėje (1731 m.), Pinske (1734 m.), Vilniuje anapus Neris (1739 m.), Pašaminėje netoli Ašmenos (1760 m.) ir Gudagojyje. Lietuvos karmelitų ordino plėtrą pristabdė Lenkijos padalijimai, taip pat carinės

valdžios 19 a. vykdytas vienuolynų naikinimas. 1844–1845 m. buvo uždaryti svarbiausi vienuolynai Vilniuje, Gardine ir Kaune. Gluboko (Głębokie) vienuolynas išsilaikė ilgiausiai – iki 1860-ųjų. Vienas būdingiausių Lietuvos basųjų karmelitų veiklos bruožų – Švč. M. Marijos, Gailestingumo Motinos, kulto populiarinimas Aušros Vartų koplyčioje. Šią šventovę vienuoliai aptarnavo beveik du šimtmečius.

Deja, dar tik pradėjus kurtis vienuolijoms Lenkijoje, kai kurie lenkai vienuoliai jau buvo linkę į izoliaciją ir išskirtinumą. Kai kurie jų netgi tikėjo, kad neįmanoma įdiegti karmelitiškojo dvasingumo Lietuvos teritorijoje. Ispanijos ir Italijos vienuoliai kontroliavo besikuriantį Lenkijos karmelitų ordiną, todėl buvo pasipriešinta anti-lietuviškoms nuostatomis. Po 1626-ųjų daug karmelitų vienuolynų atsidūrė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Kuriantis naujiems vienuolynams, daugėjo ir vienuolių iš Lietuvos bei Rusijos. Karmelitų šaltiniai nutyli apie bet kokią diskriminaciją Šventojo Sosto 1617 m. įkurtoje Lenkijos basųjų karmelitų provincijoje. Vis dėlto iš Didžiosios Kunigaikštystės atvykstant vis daugiau vienuolių, daugėjo ir nesutarimų su lenkais. 18 a., steigiant atskirus Lietuvos basųjų karmelitų provincijos padalinius, išryškėjo atvira lenkų ir lietuvių vienuolių priešprieša. Įvykis, kuriam straipsnio autorius skiria daugiausia dėmesio, atskleidė tikruosius Lenkijos ir Lietuvos santykius.

Naujos provincijos steigimo problema pirmąkart iškilo per Peremislio provincijos kapitulą 1724 m. Buvo priimtas siūlymas atskirti Lenkijos provinciją neįtraukiant į ją Didžiosios Kunigaikštystės vienuolynų. Lietuviai vienuoliai suprato, kad naujoji provincija dėl neturto taip pat turės prisijungti ir du Lenkijos teritorijoje buvusius vienuolynus. Iš pradžių buvo minimi du vienuolynai – Varšuvos ir Poznanės. Generalinė ordino kapitula, vykusi Romoje 1731 m., įkūrė Lietuvos vikariatą. Po trejų metų Generalinė kapitula įsteigė nepriklausomą Lietuvos šv. Kazimiero basųjų karmelitų provinciją. Varšuvos ir Poznanės vienuolynai buvo perduoti Lietuvos vienuoliams. Vis dėlto lenkai nenusileido ir du dešimtmečius kovojo siekdami atgauti šiuos vienuolynus. 1737 m. Varšuvos vienuolynas buvo priverstinai perkeltas į Liubliną. Galiausiai 1761 m. lenkai vienuoliai grįžo į savo ankstesnę gyvenamąją vietą.

Straipsnio autorius ypač daug dėmesio skyrė dviejų tautų santykiams laikotarpiu, kai buvo diskutuojama apie minėtų vienuolynų jurisdikcinę priklausomybę. Deja, padalijimas į dvi provincijas skatino tarpusavio nepasitikėjimą, užsispyrimą ir net atvirą priešišumą. Įvyko keletas vietinio pasipriešinimo aktų, kol buvo perduodami atskiri vienuolynai. Priešiškumą lydėjo kaltinimai godumu ir prievarta, taip pat dokumentų klastojimas ir nusileisti turėjusios pusės bandymai išvežti vienuolyno turtą. Straipsnyje nagrinėjami dokumentai akivaizdžiai rodo to meto situaciją. Todėl ypač skaudūs (diskutuojamų problemų kontekste) kapitulos dokumentų knygoje vieno iš Liublino vienuolių žodžiai, parašyti laikotarpiu, kai Liublino vienuolynas buvo gražintas ankstesnei provincijai: „Mes, Lenkijos provincijos basieji karmelitai, jokios svetimos žemės nesame užėmę nei svetimos nuosavybės nesame pagrobę. Mes atsiėmėme tik savo protėvių paveldą, kuris kadaise buvo iš mūsų neteisėtai priešų atimtas (1 Mak 15, 33).“ Nemalonu pripažinti faktą, kad Lietuvos karmelitai, atrodo, buvo Lenkijos vienuolių priešai. Kitas klausimas, kilęs analizuojant šiuos įvykius: ar Lenkijos ir Lietuvos vienuolių susiskaldymas buvo toks neįveikiamas?

Suvokdamas, kad svarsto svarbią ir itin subtilią problemą, autorius straipsnio pabaigoje teigia, jog žinant tiesą, kad ir kokia skausminga ji būtų, šiandien galima kurti naujus abiejų tautų santykius.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: vienuolinis gyvenimas, basieji karmelitai, Lietuvos šv. Kazimiero basųjų karmelitų provincija, Aušros Vartai, Lenkijos ir Lietuvos tautiniai santykiai.

KEY WORDS: monastic life, Discalced Carmelites, Lithuanian St. Casimir's Province of Discalced Carmelites, the Gate of Dawn, Polish-Lithuanian national relations.

Arkadiusz SMAGACZ – kunigas, basųjų karmelitų atstovas, teologijos daktaras Bažnyčios istorijos srityje, Liublino Jono Pauliaus II katalikiškojo universiteto Vienuolynų istorijos katedros docentas (Aleje Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Lenkija). El. paštas smagacz@kul.pl.

Arkadiusz SMAGACZ – a priest, discalced Carmelite, PhD in theology (the history of the Church), assistant professor at the Department of the History of Christian Monasticism at John Paul II Catholic University of Lublin (Aleje Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Polska). E-mail: smagacz@kul.pl.